

Hrvatska enciklopedija, *sporazum i rat*

Pavao Tijan je postao profesor na Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji u Zagrebu kada su se 1929. godine Dječjačko sjemenište i gimnazija preselili iz Kaptola u novosagrađene zgrade na Šalati. Neki su se đaci smjestili u nove zgrade već u listopadu 1928. Ta gimnazija je imala priznato pravo javnosti, a to su pravo ukinuli komunisti 1948. Prvim rektorom imenovan je dr. Fran Barac.

Nadbiskup Bauer je govorio kako on znade da mnogi đaci te gimnazije nikada neće postati svećenici, ali on ide za tim da pomogne školovati djecu siromašnih radnika i seljaka, koji na drugi način nikada ne bi mogli pohađati srednju školu i zatim poći na sveučilište.

Nadbiskupska klasična gimnazija imala je prije i za vrijeme Drugoga svjetskog rata najbolji profesorski zbor u Zagrebu. Tomislav Heres napisao je vrijednu studiju *Iz kulturne i glagoljaške povijesti od doselidbe Hrvata do naših dana* koja je tiskana u časopisu *Marulić*, broj 2, 1988. odakle vadim neke podatke, pa tako i imena, složena abecednim redom, profesora koji su predavali na Nadbiskupskoj gimnaziji: Đuro Arhanić, filolog i pisac (dobar prijatelj Pavla Tijana i moj kolega s industrijske škole »Joža Vlahović«, kamo su ga komunističke vlasti po kazni poslale); Bogdan Babić, geolog, prirodoslovac i kemičar, pisac srednjoškolskih priručnika; Josip Berka, pjesnik i prozni pisac; David Bogdanović, književni povjesničar; Josip Buturac, crkveni povjesničar i arhivist; Mirko Cerovac, profesor hrvatskog i latinskog jezika; Avelin Čepulić, sjemenišni zavodski liječnik, profesor higijene; Drago Čepulić, profesor filozofije; Zvonimir Doroghy, pisac priručnika za latinski jezik, suradnik i član središnjeg uredništva *Hrvatske enciklopedije*, pisac mnogih članaka i rasprava o grčkim i rimskim klasicima, o staroj hrvatskoj povijesti i o hrvatskom preporodu u Istri; Vladoje Drapčinski, poznati matematičar i fizičar; Petar Grgec, vrstan pisac i čvrst karakter; Ivan Horvat, pjesnik; Petar Karlić, povjesničar; Karlo Kempni, profesor na nekoliko fakulteta Zagrebačkog sveučilišta; Jeronim Korner, pjesnik; Kruno Krstić, jedan od istaknutih hrvatskih filozofa, povjesničar i enciklopedist; Blaž Mađer, poznati klasičar; Miroslav Mag-

dalenić, skladatelj; Tomo Matić, književni i kulturni povjesničar, kasnije predsjednik Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti; Ivan Oršanić, esejist i matematičar; Božidar Širola, skladatelj i muzikolog; Zdenko Škreb, germanist; Ivan Škreblin, profesor na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu; Pavao Tijan, profesor slavistike, član središnjeg uredništva *Hrvatske enciklopedije*, koju je pokrenuo zajedno s Matom Ujevićem, također profesorom na istoj gimnaziji; Dušan Žanko, kulturni i kazališni radnik, vrstan esejist.

Nadbiskupska klasična gimnazija školovala je i odgojila mnoge poznate ličnosti hrvatskog društvenog i kulturnog života. Tu su: kardinal dr. Franjo Kuharić, zagrebački nadbiskup; dr. Đuro Kokša, pomoćni zagrebački biskup; Josip Crnković, kanonik zagrebačkog provostolnog kaptola; dr. Ivan Golub, književnik, profesor dogmatike na Teološkom fakultetu u Zagrebu i mnogi drugi kao što su Valentin Putanec i Vladimir Ruždjak.

»Dok sam radio kao profesor na Nadbiskupskoj gimnaziji, stanovao sam neko vrijeme u kući Mate Ujevića, koji mi je govorio o *Enciklopediji*. Jednom je na svom stolu u zbornici ostavio neke planove, a kako sam ja imao slobodan sat, na njegove bilješke dodao sam i neke svoje, što je Ujević odmah prihvatio. Kad sam zbog prinove u njegovoj obitelji otišao iz njegova stana i našao sobu u blizini, često sam dolazio k Mati, gdje smo na njegovom velikom stolu u radnoj sobi imali razgrnute velike bijele pak-papire i na njima razrađivali planove enciklopedije. Krojili smo bez platna, bez novca, bez tiskare, ali s puno iluzija.

Ja sam poznao Schulhofa, ravnatelja *Tipografije*, jer sam kod njega davao tiskati neke radove Zbora Duhovne mladeži iz Senja, koju je vodio svećenik dr. Fran Binički i mene zamolio za tu uslugu. Čim sam upoznao Ujevića sa Schulhofom, opazio sam da su oba osjetili uzajamnu simpatiju. Poslovni čovjek vidio je u Ujeviću poduzetna i energična čovjeka i stavio mu je na raspolaganje tiskaru i početni kapital.

Mi smo pak kod kuće razmišljali, kako ćemo to ostvariti. Imali smo talijansku i britansku enciklopediju, Šamšalovićev rječnik, Brockhaus, te još neke manje publikacije. Pravili smo natuknice.

Politička situacija oko nas nije bila nimalo ružičasta. Nakon izbora 1935. Jeftić sa svojom lažnom lozinkom 'Čuvajte mi Jugoslaviju', morao je odstupiti. Beograd je uvidio da nešto treba učiniti za Hrvate. Novi

Kolege s Nadbiskupske gimnazije. Tijan je prvi slijeva.

predsjednik vlade je lukavi i sposobni Milan Stojadinović, koji vidi, da su se u Europi pojavile dvije nove sile, Italija i Njemačka, i on polako napušta politiku oslanjanja na Francusku i Englesku i odlučuje se za Osovinu. U ožujku 1937. sklapa Beograd sporazum s Italijom, da tako onemogući rad dr. Anti Paveliću, pa se dobar dio njegovih boraca vraća u domovinu. Među njima je bio i Joža Milković, moj Senjanin, svršeni pravnik, koji je u emigraciji uređivao različita ustaška glasila u Berlinu i Danzigu, pa kad su njega, Branka Jelića i ostale Hrvate Hitlerovi nacional-socijalisti istjerali iz Njemačke, došao je u Italiju, prošao mnoge ustaške logore i kad je uvidio da Talijani mijenjaju stav, vratio se doma. Bio je bez posla.«

Pavao ga je namjestio da u toj početnoj fazi *Enciklopedije* pravi natuknice i tako je mogao skromno živjeti.

»A dok smo mi pravili natuknice, dotle je Stojadinović pravio ugovor s Hitlerovom Njemačkom, te Jugoslavija pristaje na *Anschluss* Austrije njemačkom Reichu, čime je ovaj Srbin pokopao Malu Antantu.

Na ulice Beograda 1938. izašli su pravoslavni svećenici u ornatima, da uz viku i buku fanatiziranog naroda sruše konkordat između Beograda i Svete Stolice. I to je bila jedna od tolikih srpskih komedija. Puno je krvi palo s hrvatske strane. Srbi su nam ubili 1931. sjajnog intelektualca Šufflaya, izvršili atentat na Milu Budaka 1932, misterioznom smrću nestao je Ivo Pilar. Batinanja, procesi, genocidi u Omišu, Sibirjske žrtve, Senjske žrtve 1937, bezbroj nestalih ljudi koje su iz busije ubili žandari i četnici, stvarali su kod Hrvata odlučnu volju da s Beogradom treba prekinuti i stvoriti vlastitu državu.«

Stojadinović je 1938. raspisao izbore. To su bili jedini na kojima je Pavao Tijan glasao i, dakako, za opoziciju.

Nije zbog tih izbora knez Pavle zbacio Stojadinovića s vlasti, bilo je mnogo razloga različite vrste. Značajno je, da su dojučerašnjeg kneževa prijatelja i suradnika stavljali u kućne zatvore po zabitim selima dok ga nisu otpremili u Grčku, a poslije su ga Englezi odvezli na otok Mauricijus, da tamo provede sedam godina i svo vrijeme rata.

Na mjesto sposobnog Stojadinovića dolazi nepoznati Dragiša Cvetković. Vode se pregovori na Bledu i 26. kolovoza 1939. sklapa se sporazum Maček – Cvetković. To je bilo pet dana prije početka Drugoga svjetskog rata. Pritisak Londona i Pariza da dođe do sporazuma bio je snažan, jer su htjeli učvrstiti Jugoslaviju da bi mogla izdržati ratne kušnje, što su se približavale.

Članovi HSS-a ulaze u vladu, stvara se Banovina Hrvatska. Dijeli se Bosna. Hrvati nisu zadovoljni, Srbi su bijesni. Taj sporazum nije imao nikakve ustavne moći. Mogao je biti ukinut u parlamentu s običnom većinom glasova, čime bi prestala opasnost za Jugoslaviju. Za bana te banovine Beograd postavlja Ivana Šubašića, koji hrvatske nezadovoljnike šalje u koncentracione logore.

U rujnu 1939. vrši se pokusna mobilizacija većeg broja godišta, ali ne uspijeva radi potpune dezorganizacije vojske, pomanjkanja morala, nedostatka materijala, osobito motorizacije i od onda je bilo očito da se ta vojska ne može boriti u modernom ratu.

Jugoslavija od svog osnutka 1918. do kraja 1941. nije znala osigurati miran i sretan život svojim stanovnicima i nije bila dorasla zadacima, koje su joj povjerile Francuska i Engleska svršetkom Prvoga svjetskog

rata, kad su je osnovale, to jest da bude instrument njihove politike i njihova utvrda na Balkanu, njihov *Cordon Sanitaire* – obrambeni pojas protiv njemačkoga *Drang nach Osten*. Ta je država zakazala na vojničkom, vanjsko-političkom i unutarnje-političkom polju, pa je i najmanji potres mogao srušiti tu umjetnu tvorevinu.

I dok se sve to događalo oko nas i dalje od nas, »Mi smo«, kaže Pavao Tijan, »radili na *Enciklopediji*, držeći se one *kanonici odlaze, katedrala ostaje*. Neka se sve ruši, a mi radimo savjesno svoj posao, što ga ruševine ne će zatrpiti.

Uspjeli smo stvoriti konzorcij, središnje uredništvo, naći suradnike, dobiti prepruke narodu da prihvati ovo djelo, čemu su se odazvali i predsjednik HSS-a Vladko Maček, ban Ivan Šubašić i zagrebački nadbiskup Stepinac.

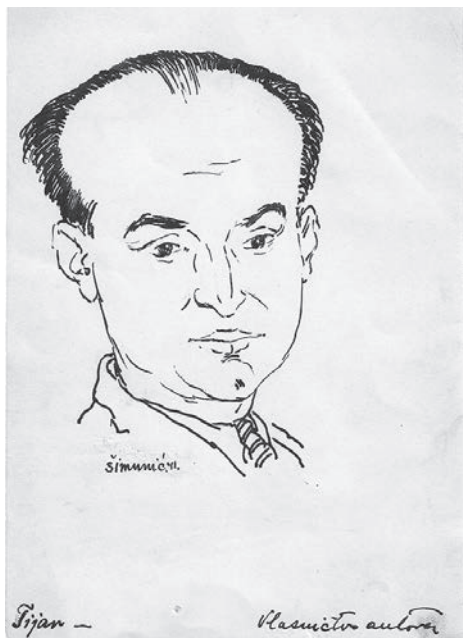
Prvi svezak *Hrvatske enciklopedije* izašao je 10. II. 1941. i hrvatski narod je oduševljeno prihvatio to djelo.

Imali smo svoje prostorije u Berislavićevoj ulici. Bio je to veliki starinski stan s puno soba, koji je zauzimao prvi kat dvokatne kuće.

Ujevića je najviše impresionirala *Talijanska enciklopedija*, ali je bio svjestan, da takvu enciklopediju mi ne možemo praviti ni izdati. Bio je u Italiji i posjetio je uredništvo. Naše mogućnosti nisu se mogle usporediti s talijanskima.«

U jednoj od velikih soba imao je svoj ured Mate Ujević, gdje je radio i primao suradnike.

Glavni članovi redakcije bili su: Tijan, Doroghy, Wiesner, Grgec, Meissner, Šamšalović, Miroslavljević. Za posebne odjele bili su određeni: Jedvaj, Proštenik i Žic. Stalni urednici bili su: Štefanić i Šidak.

Marijan Šimunić: Portret Pavla Tijana, 1941.

U kancelariji, to jest administrativnom odjelu, bile su Mira Dugački (prvo vrijeme), Manzoni i Podnar.

»Dok smo spremali II. svezak dogodile su se velike političke promjene. U ratu koji se je već vodio u Europi Jugoslavija je htjela zadržati neutralnost, što je u prvo vrijeme i Njemačkoj odgovaralo. Međutim Italija se zaplela u bezizgledan rat u Grčkoj i Njemačka joj je morala pomoći već radi svog prestiža. Put Njemačke u Grčku vodio je preko Jugoslavije. Da ta operacija prođe što lakše za Njemačku, pozvana je jugoslavenska vlada da pristupi Trojnom paktu, što je jugoslavenska vlada i učinila, te je pakt bio potpisan u Beču 25. ožujka 1941. Mislili smo, da je time izbjegnuto rat i ostvarit će se Mačekova uzrečica: 'Kad se veliki tuku, mali pod stol.' Ali su te male brzo izvukli ispod stola srpski generali i pukovnici dobro plaćeni engleskim funtama i 27. ožujka izbio je puč u Beogradu na čelu s generalom Dušanom Simovićem, zapovjednikom vojnog zrakoplovstva. Zbacili su s vlasti kneza Pavla i kraljevsko namjesništvo, te proglasili vladarom sa svim pravima tada još malodobnog kralja Petra II. Nova vlada na čelu s Dušanom Simovićem imala je sve oznake vojne diktature. Pučisti su dobili potporu Srpske pravoslavne crkve, radikalnih krugova, koji su zvali 'Srbe na okup', te od članova sovjetskog poslanstva u Beogradu. Odjekivali su poklici demonstiranja 'Bolje rat nego Pakt', 'Bolje grob nego rob'. Navaliliše na njemačko poslanstvo, uvrijediše poslanika moćnog Reicha.

Kneza Pavla otpremiše u Grčku, kao što je i on prije nekoliko mjeseci tamo poslao svog nekadašnjeg prijatelja i ministra predsjednika Stojadinovića. Taj je puč značio raskid sporazuma Maček – Cvetković.

Kad su pučisti bolje pročitali tekst onoga Pakta, vidjeli su, da je za Srbiju bio povoljan, dapače u tajnoj klauzuli Nijemci im nakon rata poklanjaju Solun. Odmah počеше slati poruke u Berlin, da će oni ostati uz Njemačku, ali bilo je kasno. Hitler je odlučio likvidirati te pobunjenike i 6. travnja je bombardirao Beograd. Junačka vlada bježi s mladim kraljem zrakoplovima i zlatom iz državne blagajne u engleske ispostave u Grčkoj.«

Time je počeo rat u Jugoslaviji. Pavao je bio na vojnim vježbama, i rat ga je zatekao u Staroj Pazovi. Uskoro su ušle njemačke jedinice. Nijemci su razlučili Hrvate od ostalih vojnika i poslali ih u Zagreb. Crnogorci su govorili Pavlu: »Reci Švabama, da smo mi Crveni Hrvati!«

Kako je sve propalo, Pavao se nije imao komu razdužiti i predati vojničku uniformu i ostalo, što je pripadalo vojsci. Uniformu je ostavio, obukao svoje civilno odijelo, i jedino, što je sa sobom uzeo bila je velika tamnosiva deka, pokrivač za konje. »Ovo je moj ratni plijen iz Drugoga svjetskog rata«, znao se šaliti, dok smo taj veliki pokrivač od čiste vune prostirali na krevet i u Hrvatskoj i poslije u Španjolskoj.

Pavao je najprije otišao u Senj da vidi roditelje i tamo je našao oba brata vojnika, koji su se sretno vratili iz vojske. Otac je već bio u mirovini u rangu činovnika, jer je marljivo pohađao sve tečajeve, polagao ispite, tako da je od nekadašnjeg ložača postao činovnik. Brat Jarko nije volio školu, pa je završio zanat vodoinstalatera, ali nije se tim zanatom bavio, nego je radio kao šofer u velikom poduzeću *Bata* kod Vukovara. Vozio je direktora poduzeća i s njim je proputovao dobar dio Europe. Za vrijeme Jugoslavije direktor poduzeća je bio Srbin, dobar čovjek. Kad je proglašena Nezavisna Država Hrvatska, direktor je bio Tomica Bulat.

Brat Viktor završio je školu za trgovačke pomoćnike i zaposlio se još prije rata u Zagrebu u trgovini pomoćnih dijelova za automobile. Dobro se slagao s vlasnikom poduzeća, imao je dobru plaću i jedino je žalio, što nije završio višu gimnaziju i dalje studirao.

Roditelji su još imali na brizi dvoje mlađe djece, kćerku Anku i sina Tomislava, koji je od Pavla bio mlađi sedamnaest godina, pa je u bratu gledao više strica negoli brata.

Vrativši se u Zagreb Pavao je nastavio raditi na *Hrvatskoj enciklopediji*, ne znajući što će dalje biti. U mislima »Prepuštam svoje brige Gospodinu«, čekao je nova zbivanja.

Mate Ujević, otac sedmero djece, bio je pomalo zabrinut, ali je ipak prevladavala njegova energija i urođeni optimizam. Pavao je gledao prijatelja Matu i mislio: »Nesumnjivo je da Ujević ima dar za ophođenje s ljudima.« On je iako profesor i novinar (dopisnik *Slovenca* iz Zagreba) i senior, često dolazio u *Domagoj* na sastanke i prijateljevao sa studentima članovima *Domagoja*, pogotovo s onima, koji su pokazivali više interesa za javni rad, literaturu, novinarstvo ili postdiplomski studij.

Također je znao sjesti sa studentima poslije sastanaka uz čašu piva ili vina. Izazivao je simpatije. Tomu je pridonosila i njegova vanjština: bio je velik, jak, razgovorljiv. Imao je opsežno znanje o svemu i svačemu. Time je već bio u neku ruku predodređen za ulogu, koju je kasnije s velikim

uspjehom odigrao u *Hrvatskoj enciklopediji*, Hrvatskom izdavačkom bibliografskom zavodu itd.

Kad sam ga upoznala sličio mi je na lava, njegova razbarušena bujna kosa bila je kao griva, glas kao glas »lava koji riče u pustinji«, ali kroz naočale crnog okvira gledale su dobre i mile oči i budile osjećaj simpatije za tog imotskog golijata.

Jasno i glasno je govorio, od srca se smijao tuđim i svojim šalama. Godine 1942. kad su me Talijani izbacili iz Splita i kad sam došla k Mati Ujeviću da me zaposli na *Enciklopediji*, jer od male suplentske plaće nisam mogla živjeti ni pomagati roditelje i nećakinju, odmah me je smjestio u Ilustrativni odjel i kadgod sam nešto zatrebala, spremno mi se odazivao. Bio je ugodan ravnatelj ne samo prema meni, nego prema svim namještenicima, bilo urednicima, bilo administrativnom osoblju.

Donosim članak iz *Hrvatske revije*²⁰ što ga je pod naslovom *Hrvatska Enciklopedija – 40. godišnjica njezina pokretanja*, napisao Pavao.

»Monumentalna *Hrvatska Enciklopedija*, iako je ostala nedovršena, jer je izdavana za vrijeme prošloga svjetskog rata, možda je najjači vanjski pokazatelj hrvatske nacionalne kulture. U svakom slučaju je nepobitan dokaz stvaralačkih sposobnosti hrvatskog naroda i njegova smisla za kulturni rad i pod najtežim uvjetima. Hrvati su poput ostalih europskih naroda za vrijeme rata bili suočeni sa sudbonosnim događajima, koji su nužno trebali odlučivati i o njihovoj budućnosti. Dolazila je u pitanje ne samo njihova politička i državna organizacija, nego i njihova kulturna samobitnost, pa čak i biološki opstanak. U takvoj situaciji instinktivno su stavljene u pogon sve nacionalne snage, da narod što jače afirmira svoju političku volju i požrtvovnost u obrani svoje grude, ali i da spasi svoju kulturnu baštinu te da pokaže svoje organizatorne i stvaralačke sposobnosti, kao jamstvo za očuvanje i daljnji razvitak narodne zajednice u budućnosti. U grozničavim nastojanjima, koja su obuhvatala sve krajeve i povezivala sve slojeve, kulturni rad, iako ometan vanjskim poteškoćama, ipak se mogao još nekako najslobodnije razvijati u tom razdoblju, i baš na kulturnom sektoru upada u oči neobično bujna izdavačka djelatnost. Nikada prije u hrvatskoj povijesti nije se u tako kratko vrijeme izdalo

²⁰ Pavao Tijan, *Hrvatska Enciklopedija – 40. godišnjica njezina pokretanja*, u: *Hrvatska revija*, br. I, Zagreb 1980, str. 108-114.

toliko i tako važnih knjiga, kao baš u četiri godine postojanja Nezavisne Države Hrvatske, i u tom besprimjernom rasponu izdavačke djelatnosti zauzima *Hrvatska Enciklopedija* najčasnije mjesto. Njezina pojava potvrdila je moralnu i intelektualnu otpornost hrvatskog naroda te je u onim tmurnim vremenima potakla na stvaranje brojne hrvatske pisce, pjesnike i učenjake, ohrabrujući ujedno i druge izdavače, da obnove ili pojačaju svoju proizvodnju.

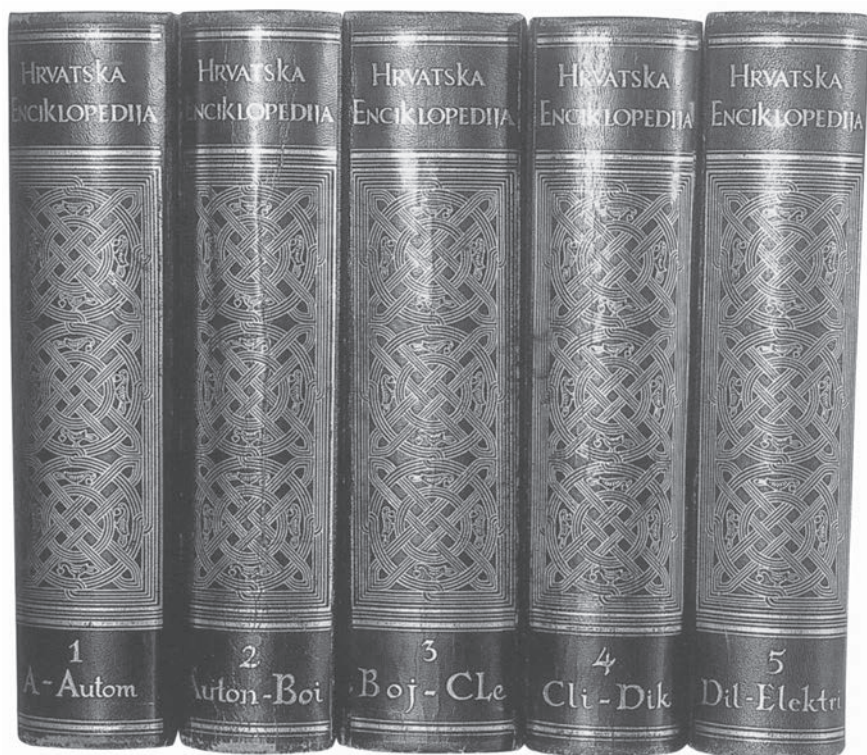
Pripadajući zapadno-europskom kulturnom krugu, Hrvati su poput drugih naroda već od XV. st. imali nekoliko djela enciklopedijskog karaktera, kao što su npr. dva *Lucidara*, gdje se ondašnje opće ljudsko znanje izlaže u obliku pitanja i odgovora. Ovamo bi išlo i enciklopedijsko djelo filozofsko-etičkog sadržaja *De institutione bene vivendi* (1506) od humanista Marka Marulića (1450-1524) ili pak pjesnička enciklopedija *Bogatstvo i uboštvo* splitskog pjesnika Jeronima Kavanjina (1649-1714), ali prave enciklopedije u današnjem smislu nismo imali, iako smo svijetu dali prvog modernog enciklopedista, Zagrepčanina Pavla Skalića (1534-1575), humanista, teologa i reformatora, ali u prvom redu avanturista, koji je obišao više europskih sveučilišta i dvorova te nam uz ostala brojna djela ostavio na latinskom *Encyclopediae seu orbis disciplinarum tam sacrarum quam profanarum epistemon* (Basel 1559), gdje je po prvi put i za uvijek utvrđen naziv enciklopedije za ovakva djela. U XIX. stoljeću bilo je više pokušaja, da Hrvati dobiju svoju modernu enciklopediju ili bar konverzacijski leksikon, ali za takav zamašan izdavački podhvat nije onda bilo još potrebnih uvjeta. Hrvatska, politički neujedinjena i administrativno razdijeljena na nekoliko područja, ekonomski nerazvijena i s velikim brojem nepismenih, a s malobrojnom intelektualnom elitom, nije bila još zrela za ovakva izdanja. Osim toga, svaki hrvatski intelektualac poznao je jedan ili dva strana jezika, pa se nedostatak hrvatske enciklopedije, osim za domaće pojmove, nije gotovo ni osjećao. Treba znati, da se je do zadnjeg rata u svakoj boljoj građanskoj kući diljem hrvatskih zemalja mogao vidjeti Brockhausov, Meyerov ili Herderov *Konversations-Lexicon* ili Larousseov *Dictionnaire Illustré*.

Ugledni stručni pisac generalmajor Marko pl. Czerlien, potomak stare hrvatske graničarske obitelji, ostavio je Akademiji Znanosti i Umjetnosti u Zagrebu g. 1909. oveću zakladu za izradbu i izdavanje hrvatskog enciklopedijskog riječnika, i Akademija je sve do početka dvadesetih godina

radila na pripremanju takve enciklopedije. Devet godina kasnije, pred sam konac I. svjetskog rata, i hrvatska zemaljska vlada izradila je nacrt za izdavanje velikog hrvatskog rječnika znanja i umijenja u stilu velikih konverzacijskih rječnika, pozvavši Akademiju na suradnju. Međutim, sâm rat i još više novo stanje za Hrvate u istom stvorenoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca onemogućili su ostvarenje ovih inicijativa. Štoviše, hrvatska nacionalna kultura bila je ozbiljno ugrožena u novoj državi, koja je sprečavala njezin prirodan razvitak i u isto vrijeme službeno propagirala jugoslavizam, što je opet bila samo jedna forma srpske političke hegemonije i kulturne ekspanzije. Stoga su se Hrvati našli pred hitnim i neophodnim zadatkom, da najprije provedu svoje duhovno i političko jedinstvo, stvarajući jedinstvenu frontu otpora i samoobrane protiv presizanja srpstva i službenog jugoslavenstva, što je napokon proveo Stjepan Radić preko svog Hrvatskog Seljačkog Pokreta i njegove političke stranke te drugih kulturnih i socijalnih organizacija. Prva faza duhovnog i političkog okupljanja Hrvata završena je g. 1925, kada je čitav narod nizom značajnih kulturnih manifestacija proslavio 1000-godišnjicu krunidbe prvog hrvatskog kralja Tomislava. Na području enciklopedijskih djelatnosti obilježena je ta proslava izdanjem velikog biografskog rječnika *Znameniti i zaslužni Hrvati te spomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925 do 1925* (Zagreb 1925, urednik Emil Laszowski).

Led je napokon bio probijen i u kratkom razmaku slijede još tri leksikonska izdanja zagrebačke nakladne knjižare *Minerva*. To je u prvom redu *Minerva*, prvi hrvatski leksikon u jednom svesku, izdan u Zagrebu g. 1936, u kojem je obrađeno 54.000 pojmova, s 8 zemljopisnih karata, 2297 slika i 38 tabela. Uredio ga je hrvatski leksikograf i germanist dr. Gustav Šamšalović. G. 1938. izdan je stvarni rječnik *Šta je šta*, po uzoru njemačkih Dudenovih priručnika, a u redakciji N. Andrića i I. Velikanovića. Napokon su g. 1939. za istu nakladu uredili *Pedagogijski leksikon* hrvatski pedagoški pisci i stručnjaci S. Pataki, M. Tkalčić, A. Defrančeski i J. Demarin.

To je sva, zaista skromna, neposredna leksikografska baština, s kojom su se Hrvati našli uoči pojave *Hrvatske Enciklopedije*. No u isto vrijeme morali su na političkom planu proći kroz teška iskušenja i borbe poslije atentata u beogradskom Parlamentu na svog nacionalnog vođu Stjepana Radića (20. VI. 1928) i uvođenja diktature kralja Aleksandra (6. I. 1929),

Hrvatska Enciklopedija – *njezino je dovršenje spriječio ulazak partizana u Zagreb.*

koja je praktički, uz neke izmjene, potrajala sve do raspada Jugoslavije u ratu g. 1941, a što karakterizira drugu fazu hrvatskog duhovnog okupljanja i nacionalnog otpora. Od Aleksandrove smrti (9. X. 1934) kraljevska diktatura nalazi se zapravo u defenzivi i u tom razdoblju za Hrvate je znamenit nadnevak 26. kolovoza 1939, kada je potpisan tzv. Sporazum Cvetković – Maček, po kojemu su Hrvati u tada kritičnom momentu za opstanak Jugoslavije pred sâm početak II. svjetskog rata dobili neku autonomiju u okviru Banovine Hrvatske. Time su stvoreni, iako ne idealni, ipak bar osnovni uvjeti za jaču i samostaliju našu kulturnu djelatnost, a prema tome i za pokretanje prve velike hrvatske enciklopedije.

Prvu ideju za pokretanje jedne enciklopedije ili leksikona dao je Dragutin Stj. Schulhof, majoritetni dioničar i suvlasnik najvećeg ondašnjeg

hrvatskog grafičkog i novinsko-izdavačkog poduzeća *Tipografija, d. d.* u Zagrebu, koje je izdavalo tri velika dnevnika: *Jutarnji list*, *Obzor* i *Večer*, te ilustrirani tjednik *Svijet*. Svoju misao povjerio je negdje g. 1938. profesoru dr. Mati Ujeviću, pošto ga je kratko prije toga upoznao kao poduzetna i energična čovjeka, koji je uz veliku erudiciju posjedovao i zamjeran dar predobivanja ljudi. Ujević je prihvatio inicijativu, to više, što je Schulhof stavio na raspolaganje početni kapital i kapacitete svoje tiskare, i odmah ju je saopćio i meni, te smo od prvog početka postali intimni suradnici u ovom podhvat. Danas sam nažalost možda ja jedina preživjela osoba, koja iz vlastitog učešća pozna početke *Hrvatske Enciklopedije*, kao što sam, valjda, i jedan od vrlo rijetkih živih članova središnjeg uredništva, u kojem sam bio zamjenik direktora, glavni tajnik i urednik ilustracija. Zbog svega toga ovi moji redci imaju danas, poslije četrdeset godina, vrijednost svjedočanstva iz prve ruke.

Najprije su između nas trojice, a poslije u već nešto proširenom krugu budućih urednika i glavnih suradnika, razrađene osnovne ideje o tipu, opsegu i svrsi enciklopedije. U prvom redu uklonjena je dovoljnim i prihvatljivim razlozima bojazan, koja je do tada vladala, da bi izdavanje originalnog djela ovakve vrsti išlo preko financijskih, organizatornih i znanstvenih kapaciteta hrvatskog naroda u onom času, pa je prema tomu odbačena sugestija, da se prevedu ili za hrvatske potrebe preradi neki strani leksikon. Usput je obrazložena potreba, da namjeravana publikacija bude enciklopedijski priručnik općega znanja, namijenjen izričito hrvatskoj publici, dakle s pretežnim obzirom na sve, što je od interesa za Hrvate, a što je u stranim leksikonima i enciklopedijama nepotpuno ili netočno prikazivano, pa čak i sasvim prešućivano. Taj hrvatski dio imao je ujedno poslužiti i za ispravnu informaciju stranaca.

Zatim smo se složili na tipu enciklopedije, a ne leksikona, jer je za hrvatske potrebe onoga razdoblja bila nužnija enciklopedija, koja sistematski obrađuje veće tematske cjeline i ujedno pruža bolje mogućnosti za ilustracije. Drugi razlog u prilog enciklopediji bila je i leksička struktura hrvatskoga jezika i činjenica, da onda još nismo imali velikog i potpunog rječnika hrvatskog književnog jezika. Napokon smo mislili, da će hrvatskim suradnicima, u onom času bez dovoljnih i potrebnih predradnja za neke struke i teme, biti lakše pisati opširnije članke, nego sastavljati kratke sinteze, što nam je kasnije iskustvo u toku rada i potvrdilo.

S obzirom na urednike struka i suradnike, zaključeno je, da *Hrvatska Enciklopedija* ima biti otvorena svim Hrvatima, koji su po svojoj spremi i sposobnosti kadri u njoj surađivati, bez obzira na njihova politička ili ideološka uvjerenja, samo ako pišu objektivno.

Slijedeći korak bilo je konstituiranje *Konzorcija Hrvatske Enciklopedije*, kojega su predstavnici bili Rudolf Herceg i Dragutin Stj. Schulhof, te imenovanje Izdavačkog odbora i Uredničkog vijeća. U prvo tijelo ušlo je, uz Schulhofa i Ujevića, devet ličnosti iz hrvatskog političkog i kulturnog života, dok su u Uredničkom vijeću bili ugledni akademici, sveučilišni profesori i jedan sudac. Oba tijela bila su počasna i stvarno se nisu nikada sastajala, ali je Ujević kao ravnatelj i glavni urednik imao trajne kontakte s pojedinim članovima. Glavno uredništvo imalo je još savjetnika za umjetničke priloge u osobi kipara Ivana Meštrovića te urednika umjetničkih priloga u osobi slikara Joze Kljakovića. Prisutnost političkih ličnosti iz *Hrvatske Seljačke stranke* u Konzorciju i Izdavačkom odboru bila je uvjetovana političkim prilikama onoga vremena, i one su bile potrebne i kao neka zaštita pred eventualnim zahvatima beogradske cenzure, dok su za znanstvenu razinu jamčili svojim imenom i suradnjom prvaci hrvatske znanosti, jednako kao što su u estetskom pogledu bila jamstva imena I. Meštrovića i J. Kljakovića. Predsjednik *Hrvatske Seljačke stranke*, Dr. Vladko Maček, koji je onda bio vođa hrvatske politike i potpredsjednik beogradske vlade, pozvao je posebnim pismom od 30. I. 1940. izdavače, urednike i suradnike, da *Hrvatska Enciklopedija* bude 'objektivni prikaz hrvatske narodne kulture. Prikaz ne samo gradske, nego i seljačke, ne samo intelektualne, nego i etičke kulture', a sve Hrvate, da ih u tom pomažu. *Enciklopediju* je preporučio narodu i ban Banovine Hrvatske Dr. Ivan Šubašić, jednako kao i nadbiskup zagrebački Mons. Alojzije Stepinac, koji je u svojoj poruci od 1. II. 1940. napisao: 'Činjenica, da se ovo djelo pokreće u doba najteže krize u povijesti svijeta, znak je životne sposobnosti hrvatskog naroda i njegove težnje za napretkom.'

U pripravnim radovima, koji su potrajali više od godinu dana, određena je, uz ostalo, svrha *Enciklopedije*, koja će biti opća, a ne samo hrvatska. Što se pak tiče njezina hrvatskog aspekta, ona treba dati, bez zanosa i pretjerivanja, ali i bez podcjenjivanja, sintetički pogled na cijeli narod kao duhovnu cjelinu te odraz hrvatske nacionalne kulture i civilizacije, u kojoj su se kroz stoljeća taložila ostvarenja domaće autohtone kulture

U Rektoratu Sveučilišta. Za predavaonicom prof. dr. Stjepan Ivšić. Drugi slijeva nadbiskup Alojzije Stepinac, u dnu Pavao Tijan.

uz asimilirana dobra iz univerzalne kulture čovječanstva, kao i hrvatske doprinose univerzalnoj kulturi kroz mnoštvo hrvatskih učenjaka, pisaca, slikara, kipara, izumitelja i drugih velikih duhova, koji su djelovali u drugim narodima. Ostvarujući tu svrhu, *Hrvatska Enciklopedija* će biti širitelj i branitelj hrvatske nacionalne kulture.

U skladu s ovom svrhom sastavljeno je Središnje uredništvo, izrađeni su planovi *Enciklopedije* i provedena je organizacija rada. *Enciklopedija* se imala sastojati od 12 svezaka formata 22 x 28 cm, svaki od 800 stranica, sa po prilici 80 stranica ilustracija u bakrotisku, 8 stranica umjetničkih priloga u višebojnom tisku na papiru za umjetni tisak, 16 stranica umjetničkih priloga u crno-bijeloj tehnici na papiru za umjetni tisak i preko 1500 fotografija i crteža u tekstu. Broj ilustracija i umjetničkih priloga mogao se i ponešto mijenjati u pojedinom svesku, već prema zahtjevima sadržaja.

U početku su bile predviđene i geografske karte uz odnosni tekst, ali se je u toku rada moralo od toga odustati zbog čestih promjena granica u toku rata, pa je odlučeno, da se na kraju doda još jedan svezak za opći Indeks pojmova i Geografski atlas. Godišnje su trebala izlaziti po dva sveska, u šest godina trebala je dakle *Hrvatska Enciklopedija* biti potpuno gotova.

Sveukupna materija, koju je *Enciklopedija* trebala obuhvatiti, bila je podijeljena na 57 glavnih i 7 pomoćnih struka, na čelu kojih su stajali stručni urednici izvan Središnjeg uredništva, ukupno 85 osoba, budući da je za neke složenije i opsežnije struke, kao npr. geografiju, povijest, medicinu, kemiju i sl., bilo potrebno više urednika. Svaki članak bio je potpisan inicijalima autora, kojih se indeks nalazi na početku svakoga sveska, i gdje god je bilo moguće, dodana je i najnužnija stručna bibliografija. Približno dvije trećine opsega bile su određene za teme općega značaja, dok je jedna trećina bila rezervirana za specijalne hrvatske teme.

Stručni urednici i suradnici bili su u najvećoj većini Hrvati, ali je bilo i nekoliko ne-Hrvata, uglavnom iz Hrvatima susjednih naroda. Broj suradnika je varirao prema pojedinim svescima: dok ih je u I. svesku bilo 384, u V. svesku ih je bilo samo 301. Kao što je i prirodno u djelima ovakve vrsti, njihova suradnja bila je različite kvalitete, a ova opet nije ovisila samo o stručnoj spremi i sposobnostima svakog pojedinca, nego je često puta bila uvjetovana objektivnim poteškoćama, kao što su nedostaci pregradnja i pomanjkanje pomagala. No svima se mora priznati dobra volja, kritičnost, samozataja, požrtvornost i koncilijantan duh. Premda su ideološki i politički bili različito orijentirani, oni su radeći za *Hrvatsku Enciklopediju* velikodušno prelazili preko tih razlika i zaboravljali na polemike, koje su inače znali voditi. Po prvi put u hrvatskoj kulturnoj povijesti okupilo se je na jednom djelu toliko suradnika i tako različitih opredjeljenja. Računa se, da je za *Hrvatsku Enciklopediju* radilo oko 1500 osoba, što urednika, suradnika, redakcijskog i administrativnog personala te tipografskog osoblja.

Motor i glavni laboratorij *Enciklopedije* bilo je Središnje uredništvo, u kojem je pod vodstvom dra Mate Ujevića radilo oko 15 urednika i isto toliko pomoćnih kvalificiranih sila. Rijetko se je kada u Hrvatskoj našlo toliko entuzijazma i predanosti općoj kulturnoj stvari kao kod ovih erudita, koji su s akribijom i potpuno objektivno obavljali svoj posao kritične ocjene, popune, adaptacije i koordinacije primljene građe, a po potrebi su i sami pisali. Među njima su se posebno isticali leksikograf dr. Gustav Šamšalović, klasi-

čar prof. Zvonko Doroghy, kroatist prof. Petar Grgec, geograf prof. Nikola Žic, pjesnik Ljubo Wiesner, koji je bio šef korekture i za ljubav *Enciklopediji* prekinuo sa svojim bohemskim načinom života, zatim glavni crtač slikar Julije Meissner i tehnički urednik slikar Vladimir Mirosavljević.

Zahvaljujući ustrajnom radu Središnjeg uredništva te savjesnom i točnom dostavljanju priloga sa strane suradnika kao i požrtvovnosti tiskare, ali i masovnom i oduševljenom prihvatu od strane hrvatske publike, *Enciklopedija* je mogla, unatoč ratnim poteškoćama, održati obećani ritam rada i izlaženja. U redakciji se je počelo raditi početkom godine 1940. I. svezak (*A – Automobil*) dovršen je 10. II. 1941, II. svezak (*Autonomaši – Boito*) 20. XII. iste godine. Za treći svezak (*Boja – Cleveland*) trebalo je već više vremena i njegovo tiskanje dovršeno je tek 21. X. 1942. U godini 1943. radilo se je na IV. svesku (*Cliachit – Diktis*), koji je dotiskan u g. 1944, dok je V. svezak (*Dilatacija – Električka*) završen u tiskari 2. V. 1945, samo četiri dana prije tragičnog raspada Nezavisne Države Hrvatske. Ustrajno se radilo u uredništvu i tiskari, kao da se vani ništa ne događa, ali poteškoće su bile sve jače i na kraju su postale nesavladive. Mnogi su suradnici bili pozvani u vojsku, drugi su morali preuzeti nove dužnosti, koje im nisu dopuštale rad za *Enciklopediju*. Zbog bombardiranja i ratnih zauzimanja bio je otežan rad u mnogim bibliotekama i znanstvenim institutima. Isto tako je bilo ometana i katkada sasvim onemogućena potrebna korespondencija s inozemstvom, a s tim u savezu i nabavljanje ilustrativnog i drugog dokumentarnog materijala. Usred ratnih zbivanja bilo je gotovo nemoguće sastavljati statistike. Nestajalo je papira, tiskarskih boja, kože i platna za uvez, a kad bi se i našao taj materijal, bilo je poteškoća s prijevozom. Napokon je s dolaskom komunista na vlast i obnovom Jugoslavije *Hrvatskoj Enciklopediji* zadan smrtan udarac. Neki su njezini urednici i suradnici bili zatvarani i progonjeni, drugi su se razbježali u inozemstvo. Peti svezak nije mogao biti raspaćan, osim rijetkih primjeraka, koji su danas prava bibliografska rijetkost. Svi neraspaćani i još neuvezani primjerci otpremljeni su u tvornicu papira i pretvoreni u papirnu kašu. Prva prava hrvatska enciklopedija svršila je kao torzo, premda je započeta u najboljim perspektivama za sretno i potpuno ostvarenje.

Ali ona i ovako krnja predstavlja velik uspjeh i važan i zapravo neophodan korak naprijed u hrvatskoj leksikografiji. Po obliku, opsegu, ilustrativnoj opremi i tretiranju tema predstavlja neku sredinu između tipa

Encyclopaedia Britannica i *Enciclopedia Italiana*. Nije čista enciklopedija, jer sadrži i mnoge pojmove obrađene leksikonski, pa je zapravo neki prijelaz od leksikona prema enciklopediji, kako je to odgovaralo hrvatskim potrebama i leksičkoj strukturi hrvatskog jezika. Ideološki nije isključiva. Konstatira činjenice i donosi objektivna objašnjenja, ali izbjegava svaku tendencioznu propagandu.

Bez obzira na glavni rezultat, da je naime za hrvatsku publiku po prvi put enciklopedijski obradila sve važne pojmove iz općeg znanja i umijeća, koliko je to bilo moguće alfabetskim redom od *A* do polovice slova *E*, *Hrvatska Enciklopedija* dala je i nekoliko sporednih rezultata, koji također ostaju trajan doprinos hrvatskom kulturnom stvaranju. Tako je npr. *Enciklopedija* pridonijela rješavanju nekih pravopisnih problema, osobito s obzirom na transkripciju imena i riječi iz stranih jezika. Zatim je *Enciklopedija* znatno upotpunila hrvatsku bibliografiju podacima, koji se do tada nisu nalazili ni u jednom bibliografskom priručniku. U nedostatku potpune hrvatske bibliografije, Središnje uredništvo je dapače počelo sistematski sakupljati građu za takvu bibliografiju.

U ovih prvih pet svezaka *Hrvatske Enciklopedije* ima nekoliko većih tematskih jedinica, koje su zbog posebnog interesa za Hrvate izašle kao prave monografije s dobrim dijelom rezultata originalnih i do tada još neobjavljenih rezultata hrvatskih istraživača, kao npr. *Albanija*, *Arapi*, *Austrija*, *Austro-Ugarska Monarhija*, *Balkanski Poluotok*, *Ban*, *Barok*, *Biblija*, *Bizantsko Carstvo*, *Bosna i Hercegovina*, *Brod*, *Bugarska*, *Crna Gora*, *Dalmacija*, *Dioklecijanova Palača*, *Drvo*, *Dubrovnik*, itd.

Konačna bilanca *Hrvatske Enciklopedije* je u svakom slučaju više nego pozitivna. Ona je pridonijela jačanju i razvijanju hrvatskih narodnih intelektualnih, estetskih i etičkih vrednota te izgrađivanju i jačanju narodne svijesti. Počela je postizati duhovnu harmoniju hrvatskog čovjeka grada i sela, učenih i srednje obrazovanih, dok komunistička revolucija i nivelacija na niže nije taj proces zaustavila. Dala je mnogo poticaja za znanstvena istraživanja. Ona još i danas, nakon 34 godine od izlaska V. sveska i poslije pojave enciklopedijskih izdanja Leksikografskog Zavoda FNRJ, predstavlja dostojno hrvatsku nacionalnu kulturu pred stranim svijetom.

Hrvatska Enciklopedija bila je sa svojim štabom organizatora, urednika i suradnika osnovna ćelija, iz koje se za vrijeme NDH razvilo veliko izdavačko poduzeće *Hrvatski Izdavački Bibliografski Zavod*, koji je u samo

četiri godine svoga postojanja (1941-1945) izdao mnoštvo vrijednih i korisnih knjiga te nekoliko časopisa. Da se zadovolji izdavačkoj ekspanziji HIBZ-a, njegove su se knjige i časopisi znali tiskati u više od deset tiskara najednom, a tiskanje jedne monumentalne ilustrirane knjige o Hrvatskoj moralo se je naručiti čak u Ljubljani. Izdavana su u prvom redu informativna zbirna djela o Hrvatskoj na njemačkom, francuskom i talijanskom jeziku. U seriji *Suvremena hrvatska umjetnost* izdane su mape kipara Ivana Meštrovića i slikara Joze Kljakovića te *Boja i Sklad* slikara Ljube Babića, sa studijom o estetskim shvaćanjima hrvatskog naroda, kako se ogleda na pučkim nošnjama. U zbirci *Suvremeni hrvatski pisci* izdana su djela najboljih tadašnjih hrvatskih pjesnika kao Dragutina Tadijanovića, Dobriše Cesarića, Nikole Šopa i Ljube Wiesnera. Pokrenuto je i izdavanje ukupnih djela starijih hrvatskih književnika kao Rikarda Flider-Jorgovanića i Augusta Harambašića, koja je uredio Julije Benešić, te nešto mlađega Milutina Cihlara Nehajeva, koja je priredio Mirko Matijević. Izdano je i nekoliko knjiga ondašnjeg nestora hrvatskih pjesnika Vladimira Nazora, koji je uza sve to otišao u partizane. U zbirci *Tekstovi i pregledi* izdano je nekoliko djela iz starijih razdoblja hrvatske književnosti, više kulturno-historijskog značaja, priređenih i komentiranih za današnje čitatelje, kao npr. *Planine*, od Petra Zoranića, *Putositnice*, od Antuna Nemčića, i *Rod Oršića*, od Adama grofa Oršića Slavetičkog. U seriji *Hrvatska misao i rječ kroz stoljeća* ističe se knjiga povjesničara umjetnosti dra Ljube Karamana *Živa starina*, u kojoj su prikazani najvažniji spomenici iz doba hrvatskih narodnih vladara, zatim *U dragom kraju*, izbor iz njemačkih putopisa po Hrvatskoj u XIX. i XX. stoljeću, te *Pisma Ignjata Alojzija Brlića sinu Andriji Torkvatu*. Među prvim knjigama serije *Svjetski klasici* izdani su *Don Quijote* od M. de Cervantesa, *Fedra* od Racinea i Goetheova *Ifigenija na Tavridi*, u prijevodu Mihovila Kombola. Bilo je i drugih prigodnih izdanja, kao npr. mala antologija hrvatskih pjesnika od prvih početaka hrvatske lirike do danas 42 kao čestitka za novu godinu 1942. Zatim je pokrenuta i serija doktorskih disertacija na zagrebačkom sveučilištu i jedna mala ilustrirana biblioteka za djecu. Za stariju djecu i mladež nikla je u krilu *Hrvatske Enciklopedije* posebna enciklopedija za mladež *Znanje i radost*, jedinstvena publikacija te vrsti i u svjetskoj bibliografiji, od koje je izašlo nekoliko svezaka, pod uredništvom pjesnika Ive Horvata, uz stalnu suradnju pjesnika, esejiste i teatrologa dra Slavka Batušića. Napokon

vrijedno je spomenuti i izdanje serije umjetničkih portreta hrvatskih pjesnika i književnika u obliku razglednica, za koje su izradili crteže Jerolim Miše, a bakroreze Ante Kuman.

HIBZ je izdavao i četiri časopisa. Ja sam uređivao bogato ilustrirani časopis *Croatia* s priložima na njemačkom, francuskom i talijanskom jeziku, a bio je namijenjen informiranju strane kulturne javnosti o Hrvatskoj. Osim toga sam uređivao i *Književni Tjednik*, koji je uglavnom bio namijenjen informativnoj službi o različnim izdavačkim djelatnostima HIBZ-a, ali je donosio i manje pjesničke i čisto literarne prozne priloge mlađih i starijih književnika. Na višem književnom nivou stajao je isključivo literarni časopis *Vienac*, koji je uređivao Julije Benešić. Napokon je historičar dr. Miho Barada uređivao *Povijesni časopis*.

Među originalnim znanstvenim djelima treba svakako istaknuti *Povijest Dalmacije*, u dva sveska, prof. dr. Grge Novaka, koji je za to dobio hrvatsku državnu nagradu.

Razumljivo je, da ovako silan kulturni napor nije mogao netragom nestati, usprkos komunističkoj revoluciji. Komunisti su odmah po preuzimanju vlasti nacionalizirali HIBZ i zakočili svaki rad, pošto su jedan dio urednika pozatvarali i osudili, dok se je drugi pred progonima sklonio u inozemstvo. Ali ne dugo nakon toga, *Miroslav Krleža* uspio je svojim autoritetom, a na nagovor Mate Ujevića, spasiti i obnoviti poduzeće pod imenom *Leksikografskog Zavoda FNRJ*. U taj posao nisu trebali ulagati mnogo truda, ni originalnih misli, jer su našli sve gotovo. Mate Ujević bio je opet središnja ličnost novoga podhvata. Izvučeni su na vidjelo stari planovi *Hrvatske Enciklopedije*, organizacija je ostala gotovo ista, naslijedili su i iskoristili dapače i distributivnu mrežu. Pošto je provedena 'čistka', pozvan je na rad preostali broj suradnika i članova središnjeg uredništva, i počelo se je raditi na *Enciklopediji Jugoslavije* i *Općoj Enciklopediji*, uz neke druge stručne enciklopedije, koje su sve imale svoj zametak u *Hrvatskoj Enciklopediji*. Za ta nova izdanja uzet je isti format, isti sistem ilustriranja, isti način uređivanja, dapače i isti ritam izlaženja: dva sveska godišnje. Razlika je jedino u tom, što je ova nova enciklopedija dobila novu tiskaru i što je ideološki jako marksistički orijentirana, što, uostalom, jasno tvrdi u svom programu, kad kaže, da joj je svrha 'stvaranje suvremenog demokratskog i socijalističkog mentaliteta'.«